

OUTI TÁNCZOS, LOTTA JALAVA & ANNIKA PASANEN
HELSINKI ESPOO INARI

Onko karjalalle sijaa Suomessa?

Karjalan kieli ja karjalaiset ovat viime vuosina saaneet Suomessa ennennäkemätöntä huomiota ja alkaneet nousta myös kielipoliittisen keskustelun keskiöön. Monille suomalaisille on tullut yllätyksenä, että maassamme on tuhansia karjalankielisiä ja että karjalan kielellä tarkoitetaan jotakin aivan muuta kuin Rokan Antin haastelua. Itämerensuomalaisten kielten tutkimuksen alalla nykyinen kehitys sen sijaan asettuu luontevasti kontekstiin, jossa vähemmistökielten puhujayhteisöt ympäri maailman ovat alkaneet vaatia tunnustusta ja kielellisiä oikeuksia. Usein tähän prosessiin liittyy olennaisesti myös keskustelu toisilleen läheistä sukua olevien kielimuotojen suhteista toisiinsa.

1. Sukukielistä kielivähemmistöihin

Karjalan kieli on ollut kiinteä osa suomalais-ugrialaisten kielten ja kulttuurien opetusta ja tutkimusta, joka alkoi 1850-luvulla suomen kielen oppiaineen alaisuudessa. Ensimmäinen suomen kielen professori M. A. Castrén tunnetaan ensisijaisesti juuri suomen sukukielten tutkijana ja suomen suvun kartoittajana. Ennen suuria Siperian-matkojaan Castrén tutustui myös karjalan kielen pohjosiin murteisiin. Sukukieltemme tutkimus sai erillisen professuurin vuonna 1892, ja tutkimusalan kasvaessa tuli tarkoituksenmukaiseksi perustaa oma professuurinsa myös suomen lähimmille sukukielille. Itämerensuomalaisten kielten tutkimuksen ensimmäisenä professorina aloitti vuonna 1929 Lauri Kettunen, joka muistetaan erityisesti laajoista kenttätömatkoistaan suomen lähisukukielten puhuma-alueilla. Tämä erillinen professuuri on sittemmin nostanut itämerensuomalaiset kielet erityiseen asemaan muihin

kielikuntamme kieliin nähden ja edistänyt varsinkin puhujamääriltään pienten itämerensuomalaisten kielten tutkimusta ja opetusta.

Professuurin perustamisesta kuluneen lähes kokonaisen vuosisadan aikana tutkimus on saanut uusia sävyjä ja näkökulmia, vaikka aineiston kerääminen ja julkaisu, kielten sanaston ja rakenteen kuvaaminen sekä kielten keskinäinen sukulaisuus ovat aina olleet tärkeässä asemassa. Tutkimustiedon kumuloituessa näkökulma on siirtynyt sanaston keräämisestä kielen käytön kuvaukseen ja kulttuuriperinnön taltioinnista kielikontaktien ja monikielisyyden tarkasteluun. Kulunut sata vuotta on tuonut varsinkin pienten itämerensuomalaisten kielten puhuma-alueille myös valtavia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia mullistuksia. Lauri Kettusen kaudella (1929–1953) aluetta koettelivat sorto ja sota, Lauri Postin (1953–1971) ja Aimo Turusen (1971–1976) professorikausia leimasivat Neuvostoliiton sulkeutuneisuus ja sen vähemmistökielten näkymättömyys. Seppo Suhosen pitkään kauteen (1978–2001) mahtuivat perestroika ja Neuvostoliiton hajoaminen sekä niistä seurannut itämerensuomalaisten kielten uusi alkua. (Suutari & Salo 2001.)

Itämerensuomalaisten kielten järjestyksessä viides professori Riho Grünthal on johtanut näiden kielten tutkimusta ja opetusta Helsingissä aikana, jolloin 1990-luvun optimistinen kehitys on Venäjän alueella hiipunut ja lopulta tieteellinenkin yhteys Venäjän puolelle on Venäjän Ukrainassa aloittaman sodan takia käynyt hyvin vaikeaksi ylläpitää. Kielten aseman ja elinvoimaisuuden muutos on näissä pyörteissä kasvanut yhä keskeisemmäksi tutkimuskohteeksi. Itämerensuomalaisten kielten tutkimus on tuottanut merkittävää tietoa esimerkiksi muutoksista kielten puhujien määrässä ja ikärakenteessa, kielten käyttöalueissa ja -ympäristöissä sekä kieliasenteissa ja näin valottanut kielten uhanalaistumisen prosesseja.

Tärkeää on ollut myös tutkimustiedon ja tutkijayhteisön tarjoama tuki kielille ja niiden puhujille. Se näkyy monipuolisesti Riho Grünthalin toiminnassa: suhteiden luomisessa kieliyhteisöihin Venäjän pikkukyliä myöten, yhteiskunnallisissa hankkeissa (Suomen sukukansaohjelma, Grünthal 2005) sekä ajantasaisen sukukieliin liittyvän tiedon tarjoamisessa suurelle yleisölle. Tiedon tarve onkin kiistaton, sillä monelle alan ulkopuoliselle suomen lähisukukielet ovat viron lukuun ottamatta täysin tuntemattomia. Vepsäläinen on monelle tutumpi suomalaisena sukunimenä kuin etnonymyminä. Kuten jo kirjoituksen alun Antti Rokka -viittaus indikoi, myös Karjalaan, karjalaisiin ja karjalan kieleen liittyy Suomessa monenlaisia merkityksiä ja käsityksiä. (Suomen kaakkoismurteista itämerensuomalaisten kielten historiallisessa kontekstissa ks. Grünthal 2022.) Tutkimuspohjainen tieto onkin suurella roolilla pohdittaessa karjalan kielen asemaa ja sen vahvistamista Suomessa.

Nykyistä karjalan kielen asemaan ja tulevaisuuteen liittyvää yhteiskunnallista keskustelua on kieliyhteisön oman aktiivisuuden lisäksi osaltaan

vauhdittanut karttunut tutkimustieto kielen tilanteesta Venäjällä ja Suomessa (mm. Karjalainen ym. 2016; Sarhima 2016; 2017). Päävastuu karjalan yliopisto-opetuksesta ja tutkimuksesta on vuodesta 2008 ollut Joensuun ja sittemmin Itä-Suomen yliopistossa. (Karjalan kielestä ja sen tutkimuksesta 2000-luvulla tarkemmin, ks. Koivisto 2017.) Karjala on silti pysynyt osana myös Helsingin yliopiston itämerensuomalaisten kielten opetusta ja tutkimusta, ja kielen tulevaisuus on yksi aiheista, joista käytävään keskusteluun myös jubilaarimme on osallistunut osana hänelle luontaista roolia tieteen ja yhteiskunnan vuorovaikutuksessa (esim. Grünthal & Koivisto 2019).

Tässä tekstissä jatkamme keskustelua kokoamalla tutkimus- ja asiantuntijatietoon nojaten tilannekuvaa ja pohdintojamme siitä, mitä Suomessa olisi valtion ja yhteiskunnan tasolla tehtävä, jotta karjalan kieli voisi elpyä, vahvistua ja siirtyä eteenpäin seuraaville sukupolville.

2. Karjala takaisin!

Karjalaa puhutaan kahden valtion alueella: Venäjällä ja Suomessa. Anneli Sarhimaan (2017) arvion mukaan karjalaa puhuu Suomessa päivittäin noin 5 000 ihmistä, ja vähintään melko hyvin kieltä osaavia on jopa 11 000. Se on paljon vähemmän kuin vaikkapa vironkielisiä, joita asuu viime vuosikymmenien työperäisen maahanmuuton seurauksena pelkästään Suomessa noin 50 000, toisaalta taas hiukan enemmän kuin Suomessa asuvia saamelaisia. Suomen ja viron jälkeen karjala on puhujamäärältään selvästi suurin itämerensuomalainen kieli. Karjalan kielen elpymisvisioiden kannalta merkittävää on sekin, että Suomessa on vähintään kymmeniätuhansia ellei satojatuhansia ihmisiä, joiden suvussa on puhuttu karjalaa, ja karjalan oppimisesta kiinnostuneita ihmisiä on paljon. Positiivisen nosteen keskellä on kuitenkin muistettava, että karjala on vakavasti uhanalainen kieli sekä Suomessa että Venäjällä (mm. Sarhima 2016).

Itämerensuomalaisten kielten historian tutkimuksen ansiosta tiedämme, että karjalaa on puhuttu Suomessa yhtä kauan kuin suomea. Kaksituhatta vuotta sitten kantasuomea puhuttiin nykyisen Viron alueella, josta se levisi nykyisen Suomen rannikolle ja ajanlaskun alun jälkeisinä vuosisatoina hiljalleen koko maahan. Nykyiset itämerensuomalaiset kielet ovat kaikki kantasuomen jatkajia, mutta ne palautuvat kantasuomen eri murteisiin. Nykysuomen itämurteet ja karjala juontuvat muinaiskarjalaksi kutsuttuun kielimuotoon ja ovat siis keskenään läheisempiä kuin vaikkapa muinaiskarjalan läntiseen sisarmurteeseen palautuvat suomen länsimurteet. (Esim. Kallio 2014.) Historia on yhdistänyt suomen länsi- ja itämurteet saman valtion alueelle – ja sen myötä suomen kieleksi – kun taas karjalan puhuma-alue on

jäänyt osin valtionrajan toiselle puolelle aikakaudella, jolloin rajoilla on ollut suuri merkitys kielten nimeämisen ja muokkaamisen kannalta. Suomesta ja virosta on tullut valtiodien kansalliskieliä, kun taas muut itämerensuomalaiset kielet ovat jääneet keskusvallan ja valtaväestön näkökulmasta mitättömiksi paikalliskieliksi.

Kieliyhteisöjen tutkimus on osoittanut, että kaikkien pienten ja vähemmistöasemaan päätyneiden itämerensuomalaisten kielten uhanalaistumiseen ja kielenvaihtoon ovat niiden puhumamaasta riippumatta vaikuttaneet hyvin samankaltaiset sosiaaliset, yhteiskunnalliset ja kielten valtasuhteisiin liittyvät asetelmat. Suomessakin karjala, ainakin aivan viime vuosiin saakka, on jäänyt tiedeyhteisön ulkopuolisessa yhteiskunnassa hyvin näkymättömäksi. Tutkimustietoa on runsaasti siitä, miten Suomen karjalaisten kokemukset kielensä menettämisestä, kielen vuoksi syrjityiksi joutumisesta ja kielellisen identiteetin merkityksestä ovat yhtä kipeitä kuin muillakin maailman kielivähemmistöillä (ks. esim. Skutnabb-Kangas 2000: 502; Seurujärvi-Kari 2012; Jalagin 2021). Myös suomen ja karjalan kielen läheisyys ja suomenkielisen enemmistön vaikeus tunnistaa karjalaa itsenäisenä kielenä on vauhdittanut karjalanpuhujien kielenvaihtoa suomeen ja osaltaan estänyt karjalaa nousemasta vähemmistökieliä käsittelevään keskusteluun. Anneli Sarhimaan kuvaava tätä suomenkarjalan pitkää näkymättömyyttä osuvasti nimetyssä teoksessaan *Vaietut ja vaiennetut* (2017). (Ks. myös Nuolijärvi 2022; Pasanen 2022.)

Hiljaisuus alkoi särkyä sekä Suomessa että myös Venäjällä 1990-luvulle tultaessa, jolloin myös karjalan hyväksi tehtävä ylläpitävä yhteistyö käynnistyi. Yliopistojen panosta tarvittiin varsinkin kielen kuvaamisessa, standardoinnissa ja kehittämisessä. Myös monikielisyttä ja kielten revitalisaatiota koskeva tutkimus on ollut välttämätöntä. Kuten vähemmistökielten kohdalla usein, merkittävä osa kieliaktivisteista on ollut tutkijoita tai yliopisto-opiskelijoita. Yliopistojen ohella rajan molemmin puolin järjestöillä oli keskeinen rooli kieli- ja kulttuurityön käynnistymisessä, ja niillä on suuri merkitys edelleen. Nyky-yhteiskunnassa kielenelvytyksen perustuminen vapaaehtoistyöhön on kuitenkin monin tavoin ongelmallista, sillä siltä pohjalta kielelle on vaikea luoda tulevaisuuden kannalta välttämättömiä poliittisia ja taloudellisia edellytyksiä. Pahimmassa tapauksessa vapaaehtoistyö muodostuu savuverhoksi, jonka takana enemmistöyhteiskunta voi pestä kätensä vähemmistökielen tukemisesta. Sekä Suomessa että Venäjällä koordinaation ja pysyvien resurssien puute on suuresti vaikeuttanut karjalan kielen elvytystä. On jo pitkään ollut selvää, että työhön tarvittaisiin vakaa kansallinen kehys.

3. Kohti karjalan kielen politiikkaa

Suomessa on vasta viime vuosina alettu ymmärtää valtion erityisvastuu karjalan kielen elinvoimaisuuden turvaamisesta. Suomen lainsäädäntö heijastelee yhtäältä Suomen historiallisia kielisosiologisia oloja, joista kertoo suomen ja ruotsin asema kansalliskielinä. Toisaalta siinä kuvastuu 1900-luvulla tapahtunut kansainvälinen alkuperäiskansoja ja vähemmistöjä koskevan ajattelun muutos, joka ilmenee selkeimmin saamelaisia ja saamen kieliä koskevassa lainsäädännössä. (Ks. esim. Lindholm 2021.) Karjalan sisällyttäminen valtiollisen tason kielipolitiikkaan on aivan tuoretta kehitystä, eikä pitkälle tähtäviä konkreettisia toimenpiteitä vielä ole nähty. Vuonna 2009 Suomi lisäsi karjalan kielen niiden kielten joukkoon, joita se sitoutuu suojelemaan eurooppalaisen alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan peruskirjan nojalla – mutta vain tasolle, joka ei käytännössä velvoita Suomea juuri mihinkään karjalan kielen suhteen. Ruotsin kieli ja saamen kielet ovat sisältyneet sopimukseen vuodesta 1994 lähtien, ja niiden osalta Suomi on sitoutunut huomattavasti selkeämmin velvoittavaan kielipolitiikkaan.

Seuraava karjalaa koskeva askel otettiin 10 vuotta myöhemmin, kun vuoden 2019 hallitusohjelmaan kirjattiin hallituskaudella laadittavaksi kielipoliittinen ohjelma, ”jossa otetaan huomioon muut Suomessa puhutut kielet, erityisesti saamen kielet, romanikieli, karjalan kieli ja viittomakielet”. Oikeusministeriön johdolla vuonna 2021 valmisteltu ja valtioneuvoston päätöksenä 2022 julkaistu kielipoliittinen ohjelma käsittelee Suomen kotoperäisiä vähemmistökieliä kokonaisuutena, ensimmäistä kertaa karjalan muiden joukossa mainiten. Kotoperäisten kielten aseman vahvistamiseen tähtäävän kielipoliittisen ohjelman toimenpiteiden jatkaminen on kirjattu myös vuoden 2023 hallitusohjelmaan.

Kielipoliittinen ohjelma ilmaisee tahtotilan vähemmistökielten elinvoimaisuudesta tulevaisuudessa sekä listaa tavoitteita ja toimenpiteitä, joiden avulla kieliä pyritään suojelemaan, elvyttämään ja vahvistamaan. Asiantuntijatietoon nojaten ohjelma asettaa keskiöön lapset ja nuoret, jotta kielten siirtyminen sukupolvelta toiselle voitaisiin turvata tulevaisuudessa. Kaikkia ohjelmassa erityisesti mainittuja kieliryhmiä koskevana haasteina nostetaan esille kielten opetus, kielelliset oikeudet, kielityön pirstaleisuus sekä kielten näkymättömyys yhteiskunnassa.

Kielipoliittisessa ohjelmassa erityisesti karjalan kieltä koskevat toimenpiteet löytyvät otsikon ”Institutionaalinen tuki” alta. Niiden mukaisesti opetus- ja kulttuuriministeriö on asettanut vuosiksi 2023–2024 karjalan kielen asiantuntijatyöryhmän ja myöntänyt rahoituksen karjalan kielen elvytysuunnitelman ja toimenpideohjelman laatimiseksi. Karjalan kielen asiantuntijatyöryhmä on sijoitettu Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus)

yhteyteen, ja elvytysuunnitelman ja toimenpideohjelman laatiminen on Itä-Suomen yliopistossa toimivan karjalan kielen elvytyshankkeen vastuulla.

Hankekaudella valmistuvan elvytysuunnitelman ja toimenpideohjelman toivotaan tarjoavan pitkän tähtäimen suunnitelman ja ratkaisuehdotuksia karjalan kielen elvyttämiseksi ja sen aseman parantamiseksi Suomessa. Kotuksen koordinoima asiantuntijatyöryhmä puolestaan tarjoaa asiantuntemustaan karjalan kielen tilanteen ja sen parantamiseksi tarvittavien toimenpiteiden arvioimiseksi ja siten tukee elvytysuunnitelman ja toimenpideohjelman laatimista. Lisäksi työryhmä paikkaa osaltaan sitä puutetta, että karjalalle ei ole vastaavaa kielenkäytön periaatteita linjaavaa kielilautakuntaa, jollainen saamen kielille, romanikielille ja viittomakielille on jo vanhastaan Kotimaisten kielten keskuksen yhteydessä. Karjala ei myöskään ole ollut edustettuna valtioneuvoston yhteydessä toimivissa neuvottelukunnissa ja ryhmissä, joiden tehtävänä on erityisesti seurata ja edistää eri kieliryhmien kielellisten oikeuksien toteutumista. Työryhmä valmisteleekin lisäksi ehdotuksen karjalan kielelle tarvittavan pysyvän asiantuntijaelimen perustamisesta ja sen tehtävistä ryhmän toimikauden jälkeen.

Elvytysohjelman pohjaksi kartoitetaan tarvetta karjalankieliseen varhaiskasvatukseen, opetukseen eri asteilla sekä muihin kielen vahvistamiseen tähtääviin toimiin. Uudet selvitykset tarkentavat jo olemassa olevaa kuvaa ja tutkimustietoa karjalan elvytyksestä. Suuntaviivoja saadaan lisäksi kielipoliittisessa ohjelmassa usein mainituista muiden kielten hyvistä esimerkeistä. Jotta karjalaa tukevia toimenpiteitä voidaan ehdottaa ja suunnitella, nykyhetken tilannekuvauksen ja kielten uhanalaistumista ja elvytystä koskevan tutkimustiedon pohjalta tarvitaan visio siitä, mitä karjalan kielen valtiollinen tukeminen Suomessa käytännössä voisi tarkoittaa.

4. Karjala lainsäädännössä

Tutkijat ja asiantuntijat ovat peräänkuuluttaneet karjalalle omaa kielilakia, sillä kieltä ei mainita Suomen lainsäädännössä lainkaan, vaikka muut kotoperäiset vähemmistökielimme näkyvät siinä tavalla tai toisella. Myös karjalan kielen lisääminen Suomen perustuslakiin (731/1999) saamen kielten ja romanikielen sekä viittomakielen rinnalle on ollut paljon esillä asiantuntijoiden ja kieliaktivistien kirjoituksissa (Sarhimaa 2016: 56, 59; 2020; 2023; Kondie 2019; 2020; Nuolijärvi 2022). Karjalan puuttuminen lainsäädännöstä mainitaan myös kielipoliittisessa ohjelmassa.

Ohjelman kielellisiin oikeuksiin liittyvänä toimenpiteenä oikeusministeriö on teettänyt lainopillisen selvityksen siitä, mitä Suomen perustuslain 17 §:n säännös oikeudesta ylläpitää ja kehittää omaa kieltä ja kulttuuria käytännössä tarkoittaa. Selvitys julkaistaan keväällä 2024. Toimenpidekirjausten

mukaan lainsäädäntöä ja sen mahdollisia muutostarpeita olisi lisäksi tarkoitus tarkastella kokonaisuutena kotoperäisten kielten lainsäädännöllisen aseman vahvistamisen näkökulmasta.

Maininta perustuslaissa antaisi karjalalle kauan kaivatun tunnustuksen hyväksyttynä ja tärkeäksi katsottuna kielenä. Kielen aseman parantamiseksi keskeistä on kuitenkin lainsäädännön tarkastelu nimenomaan kokonaisuutena. Laissa säädetty oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltä ja kulttuuria koskee nimittäin jo tällä hetkellä myös muita kuin perustuslaissa erikseen mainittuja kieliryhmiä, mutta se ei yksinään takaa kielityölle minkäänlaista rakennetta, vastuutahoja, resursseja tai muuta jatkuvuutta.

Suomessa ei ole määritelty kansallisia vähemmistökieliä kuten esimerkiksi Ruotsissa, jossa niitä ovat jiddişi, meänkieli, romanikieli ja saame (Språklag 2009:600 § 4, § 7). Suomen vähemmistökielistä puhuttaessa on tapana tarkastella perustuslaissa mainittujen lisäksi sitä, mistä kielistä Suomi raportoi alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan puitteissa. Peruskirjan alaisuuteen kuuluvia vähemmistökieliä ovat kielet, ”joita osa jonkin valtion väestöstä perinteisesti käyttää, mutta jotka eivät ole kyseisen valtion virallisten kielten murteita, maahanmuuttajien kieliä eivätkä keinotekoisia kieliä”. Karjala ei ole alueellinen kieli, vaan sen puhujat asuvat hajallaan, eikä kieli ole edes merkittävänä vähemmistökielenä missään Suomen kunnassa. Tässä suhteessa karjala eroaa selvästi ruotsista ja saamelaiskielistä. Tämä hajanaisuus ja paikallisen kriittisen massan puute aiheuttaa omat haasteensa esimerkiksi kielen opetuksen järjestämiselle.

Karjalan kielen virallinen asema mullistuisi, jos Suomessa säädettäisiin saamen kielilain (1086/2003) kaltainen kielilaki, joka antaisi karjalan puhujalle oikeuden käyttää karjalan kieltä viranomaisyhteyksissä ja julkisissa palveluissa. Saamen kielilaki tosin takaa kielellisiä oikeuksia lähinnä saamelaiden kotiseutualueella, kun taas karjalan kielen suhteen alueellinen rajaus ei toimisi. Karjalan kielen nykytilanteessa voi epäillä, kuinka moni osaisi ja rohkenisi vaatia oikeutta käyttää karjalaa julkisten palveluiden piirissä tai kokisi sen luontevaksi. Vain yksityisissä yhteyksissä käytetyn kielen nouseminen virallisten käyttöalueiden kieleksi on pitkä prosessi. Kaikki monikieliset vähemmistökielen käyttäjät eivät halua käyttää vähemmistökieltä virallisissa yhteyksissä, vaikka heillä olisi siihen oikeus, sillä he kokevat enemmistökielen helpommaksi ja varmemmaksi – tämä tiedetään myös saamelaiden parissa (Pasanen 2016: 24–25, 41–42). Karjalan kielilailla olisi kuitenkin myös suuri symbolinen arvo. Vaikka sen hyödyntäjiä olisi alkuun vähän, heidän esimerkkinsä voisi tavoittaa muitakin ja olla sysäys juuri siihen suuntaan, jossa karjalan käyttäminen yhteiskunnassa normalisoituisi. Lisäksi monipuolinen näkyvyys lainsäädännössä tukisi karjalan kielen käyttöä monelta suunnalta ja mahdollistaisi positiivisen kierteen kielen käyttöalueiden laajenemisessa.

Perustuslakiin lisäämisen ja erillisen kielilain lisäksi karjala hyötyisi eksplisiittisestä maininnasta tiettyjä yhteiskunnallisia aloja koskevissa laeissa. Jos karjalan kielen siirtyminen lapsille halutaan turvata, on tarkasteltava mahdollisuutta mainita karjalan kieli varhaiskasvatuslaissa (540/2018), joka nyky muodossaan takaa oikeuden suomen-, ruotsin- ja saamenkieliseen varhaiskasvatukseen näitä kieliä äidinkielenään puhuville lapsille. Uhanalaisten kotoperäisten kielten elvytystä ylipäänsä voisi edesauttaa se, että varhaiskasvatuslaissa mainittaisiin kielipesätoiminta, mahdollisesti kielellisiä oikeuksia turvaavaan lainsäädäntöön viitaten. Kielipesätoiminnan tunnustaminen lainsäädännössä vahvistaisi osaltaan lasten oikeutta kasvaa osaksi kieliyhteisöä etenkin silloin, kun uhanalaisen kielen taitoa ei ole mahdollista saada kotiympäristössä.

Karjalan kieli voitaisiin lisätä myös perusopetuslakiin (628/1998), joka nyt velvoittaa kuntia tarjoamaan opetusta suomen ja ruotsin kielellä ja saamelaisien kotiseutualueella myös saamen kielillä. Kyse ei ole pelkästään kieltenopetuksesta vaan omakielisen perusopetuksen tarjoamisesta kaikissa tai useimmissa oppiaineissa. Karjalan kielen tämänhetkisessä sosiolingvistisessä tilanteessa ajatus siitä, että karjalankielisille lapsille voitaisiin opettaa matematiikkaa tai historiaa karjalan kielellä, tuntuu lähinnä utopialta. Siltä varmastikin tuntui myös ajatus inarinsaamenkielisestä kouluopetuksesta esimerkiksi vuonna 1980 – parikymmentä vuotta myöhemmin siitä utopiasta kuitenkin tuli totta (Pasanen 2015: 122–129). Pienen, uhanalaisen kielen päätyminen opetusjärjestelmän kieleksi on merkittävä viesti kielen yhteiskunnallisesta arvosta ja käyttökelpoisuudesta. Se lisää kielityön tarvetta ja vaikuttaa parhaimmillaan positiivisesti myös perheiden kielivalintoihin.

Tällä hetkellä perusopetusta ja lukiokoulutusta voidaan täydentää oman kielen opetuksella, mikä tarkoittaa kahta viikkotuntia kielenopetusta. Opetusministeriön asetuksen (1777/2009) mukaan mikäli oppilaitoksessa ei järjestetä perusopetuslaissa ja lukiolaissa tarkoitettua äidinkielen opetusta ”saamenkielisille, romanikielisille ja vieraskielisille oppilaille”, oppilaitos voi saada kielen opetukseen valtionavustusta, joka kattaa kaksi viikkotuntia. Saamelaiskielet ja romanikieli on siis mainittu asetuksessa erikseen, mutta karjala ja viittomakielet jäisivät mahdollisesti ulkopuolelle, ellei niiden tulkittaisi kuuluvan vieraisiin kieliin. Saamen kielille ja romanikielelle on annettu myös sellainen myönnytys, että näiden kielten tapauksessa ryhmän vähimmäiskoko voi olla kaksi oppilasta, kun minimi muiden kielten kohdalla on neljä. Voidaan syystä kysyä, eikö karjalallekin tulisi suoda sama asema.

Oman kielen opetuksessa tyypillisesti vahvistetaan ja monipuolistetaan oppilaan taitoja hänen kotikielessään, jota hän siis jo puhuu ja käyttää säännöllisesti. Se, riittääkö kaksi viikkotuntia tähän, on tulkinnanvaraista, mutta selvää on se, että kielenelvytystilanteessa se on aivan liian vähän. Uhanalaisille kielille,

joita lapset ja nuoret eivät luontevasti kuule ja näe arkiympäristössään, tulee varta vasten taata riittävästi kaikenikäisille lapsille ja nuorille suunnattuja käytöympäristöjä ja oppimistilanteita, jotta kielet siirtyvät eteenpäin. Nykyään elvytettävälle tai suojelluille kielille soveltuvaa muuta kehystä ei ole olemassa, mutta on syytä miettiä, tarvittaisiinko Suomeen uusi, yleisempi kielten elvytystä käsittelevä säädöspohja koskemaan niitä kieliä, joista Suomi sitoutuu kantamaan erityisvastuun. Tällaisen lainsäädännön valmistelu voisi auttaa selventämään sitä, mitä erityisvastuun kantamisella käytännössä tarkoitetaan.

Vielä yksi laki, jossa karjala kuuluu korkeintaan joukkoon ”muut”, on Laki Yleisradio Oy:stä (1380/1993). Laissa todetaan, että julkisen palvelun ohjelmatoiminnan tulee erityisesti ”tuottaa palveluja saamen, romanin ja viittomakielellä sekä soveltuvin osin myös maan muiden kieliryhmien kielellä” sekä ”tukea suomalaisen kulttuuriperinnön vaalimista, suvaitsevaisuutta, yhdenvertaisuutta, tasa-arvoa ja kulttuurista moninaisuutta sekä huolehtia ohjelmatarjonnasta myös vähemmistö- ja erityisryhmille”. Implisiittisesti tämä siis koskee myös karjalaa, mutta karjalan eksplisiittinen mainitseminen helpottaisi lain toteutumisen valvomista ja vaatimista ja poistaisi varauksen ”soveltuvin osin”. Tällä voisi olla suuri merkitys modernien karjalankielisten kielituotteiden saatavuudelle. Pienen ryhmän puhuman kielen näkyvyys mediassa on tärkeää myös kieliryhmän oman identiteetin kannalta ja näkyvyyden ja tunnettuuden lisäämiseksi enemmistön parissa.

Mikäli Suomi sitoutuu karjalan kielen tulokselliseen elvyttämiseen kotoperäisten vähemmistökielten joukossa kielipoliittisen ohjelman (2022) tavoitteiden mukaisesti, karjalan kieli tarvitsee mahdollisen oman kielilain lisäksi lopulta useitakin mainintoja lainsäädännössä. Tällaisia ovat jo mainittujen lisäksi esimerkiksi opetus- ja kulttuuritoimen rahoitusta säätelevät asetukset mutta myös lait sellaisista julkisrahoitteisista toimijoista, joiden vastuulle karjalan kielen ylläpitoon liittyvät tehtävät annetaan.

5. Pysyvä perusta kielityölle

Kun päämääränä on, että karjalankieliset karjalaiset voivat ylläpitää ja kehittää kieltään ja että karjalan kieli säilyy osana Suomen kotoperäisten kielten kielivarantoa, elvytys- ja ylläpitotyölle tarvitaan pysyvä koordinaatio ja resursointi. Kansainvälisen, eurooppalaisten vähemmistökielten nykytilannetta kartoittavan ELDIA-hankkeen (European Language Diversity for All, 2010–2013, <https://www.eldia-project.org/>) karjalaa Suomessa koskeva loppuraportti (Sarhimaa 2016) esittää seuraavat suositukset: 1) Suomen karjalankielisten yhteiskunnallisen näkyvyyden parantaminen, 2) kielen ja identiteetin vahvistaminen nykyaikaa ja tulevaisuutta varten, 3) virallisen karjalan kielen

elvytysohjelman luominen, 4) yhteiskunnan pitkäjänteinen taloudellinen tuki kielitaidon palauttamiseksi ja vahvistamiseksi. (Vastaavasti Sarhima 2017.)

Elvytysohjelman valmistelu on käynnissä, ja sen toteuttamiseksi sekä karjalan kielen ja sen näkyvyyden vahvistamiseksi yhteiskunnan tarjoama pysyvä tuki kielelle on avainasemassa. Kaiken lähtökohtana on, että tarvittavat toimet ja niistä vastaavat tahot määritellään selkeästi kieliyhteisön tarpeiden, tutkimustiedon ja poliittisen keskustelun pohjalta. Kielenelvytystyö ei voi olla projektipätkien varassa, vaan katse on oltava pitkällä; kentän selkiyttäminen sekä valtion ja yhteiskunnan tarjoama taloudellinen ja moraalinen tuki mahdollistavat toiminnan jatkuvuuden. Tarvitaan valtion rahoittamat tahot, joille on määriteltävä vastuut kielen kehittämisestä sekä opetuksesta eri ikäisille lapsille ja aikuisille. Karjalan kieliyhteisössä on selvästi tarvetta samankaltaiselle käytännön kielitaitoon tähtäävälle intensiiviselle kielikoulutukselle, jota Saamelaisalueen koulutuskeskus tarjoaa Suomessa puhutuilla saamen kielillä (Arola 2020: 23).

Kielipoliittisessa ohjelmassa elvytyksestä ja kielipesistä puhutaan yliopistojen ja tutkimustyön yhteydessä. Itä-Suomen yliopisto on tällä hetkellä karjalan kielen tukemisen ytimessä. Kielen opetuksen ja tutkimuksen lisäksi yliopiston vastuulla on vuodesta 2021 alkaen ollut karjalan kielen elvytysohjelma, jota opetus- ja kulttuuriministeriö on rahoittanut kahden vuoden hankekausina. Samalla yliopisto on vahvistanut karjalan kielen opetusta ja tutkimusta ja houkuttellut kielelle runsaasti opiskelijoita. Jatkon takaamiseksi yliopiston vastuutehtävä tulee vakiinnuttaa ja opetuksen, kielenhuollon ja tutkimuksen pysyviä vakansseja on perustettava riittävästi. Karjalan tutkimusta ja opetusta tarvitaan muissakin yliopistoissa, mutta keskitetty korpustyö ja kielenhuolto tulisi turvata vastuuttamalla tehtävä esimerkiksi työstä jo hankekokemusta kartuttaneelle Itä-Suomen yliopistolle. Vastaavasti tällä hetkellä erityisvastuu saamen kielten tutkimuksesta ja kielineuvonnasta on Suomessa Oulun yliopiston Giellagas-instituutilla, ja romanikielen tutkimuksesta ja opetuksesta vastaa Helsingin yliopisto. Tutkimuksen ohella jatkuva käytännön kielityö on erittäin tärkeää, kun kielen on pysyttävä mukana muuttuvassa yhteiskunnassa, varsinkin jos se karjalan tavoin joutuu monella alalla lähtemään takamatkalta. Itä-Suomen yliopiston elvytyshankkeen julkaisemista uudissanastoista selviää kielenkäyttäjien kehittämiä ja tarvitsemia uudissanonoja kolmella karjalan kielen murteella, esimerkiksi vastineet 'osamaksukaupalle', 'virusmuunnokselle' ja 'liikuntasetelille'. (Karjalan uudissanasto -sivu.) Uutta sanastoa ja ilmauksia syntyy jatkuvasti, ja sitä on pystyttävä tuottamaan yhteisön ja kielen oppijoiden tietoon jatkuvasti, ei vain projektiluontoisesti.

Ensiarvoisen tärkeää on parantaa kielenoppimisen mahdollisuuksia eri ikäryhmien parissa ja eri tasoilla. Sekä Suomessa että Venäjän puolella on muutamia perheitä, joissa lapset oppivat vanhemmiltaan karjalan kieltä, mutta perheet eivät saa juuri minkäänlaista tukea kielen siirtämiselle. Huomattavasti

enemmän on niitä, jotka eivät puhu lainkaan karjalaa mutta haluavat oppia sitä sukutaustansa takia tai silkasta mielenkiinnosta kieltä kohtaan. On myös niitä, jotka kokevat kielitaitonsa vajavaiseksi sekä niitä, jotka haluavat kielenopiskelun myötä kiinnittyä yhteisöön. Kaikkia tämän moninaisen joukon edustajia tarvitaan, jotta karjalan kieli saadaan kuulumaan Suomessa. Se tarkoittaa sitä, että karjalan opetustarjontaa on lisättävä ja monipuolistettava. On rakennettava jatkuvia oppimispolkuja eri pisteistä lähteville oppijoille. Tarvitaan kielitaitoisia ja pedagogisesti päteviä opettajia ja varhaiskasvattajia, laadukasta opetussuunnitelman mukaista oppimateriaalia ja monimuotoisia toteutustapoja.

Laajan opiskelijapohjan tavoittamiseksi karjalan aikuisopetus ei saa rajautua vain yliopistoon. Kiinnostusta karjalan opiskelua kohtaan on Suomessa jo nyt, sillä yliopistojen ja avoimen sivistystyön kurssit täyttyvät. Kielenopetus tulee toteuttaa tavalla, joka ohjaa käyttämään kieltä mahdollisimman pian myös opiskelukontekstin ulkopuolella. Kieltä voitaisiin opettaa esimerkiksi yliopiston hallinnoimassa ja sen kanssa yhteistyössä toimivassa erillisessä karjalan kielen instituutissa tai koulutuskeskuksessa. Yleisen kielenopetuksen lisäksi vastuutahon tulisi tarjota täydennyskoulutusta sosiaali- ja terveys- sekä opetus- ja varhaiskasvatusalan ammattilaisille, jotka olisivat valmiita käyttämään karjalan kieltä työssään. Ammattilaisten houkuttelemiseksi ja hankitun kielitaidon käyttöönottoa motivoimaan voitaisiin harkita myös kielilisen ja kielenkäyttölisen maksamista julkishallinnon työntekijälle, joka käyttää karjalan kieltä virkatehtävissään. Alaa valitseville nuorillekin motivaatio opiskeluun voisi löytyä mahdollisuudesta luoda uraa karjalaa työssään käyttävänä sote- tai opetusalan ammattilaisena, kääntäjänä tai uutistoimittajana, kun tällaisille työtehtäville olisi luotu tarve. Mallia karjalan kielen aikuiskoulutuksen organisointiin voisi kenties ottaa saamelaiskielten opetuksen ja opiskelun kentältä, jossa suuressa roolissa toimii Oulun yliopiston Giellagas-instituutin lisäksi toisen asteen oppilaitos, Saamelaisalueen koulutuskeskus.

Karjalan opetuksen toteuttamisessa suuria ongelmia ovat pula opettajista sekä opiskelijoiden maantieteellinen hajanaisuus. Näihin voitaisiin vastata täydennyskoulutuksella ja etäopetuksella sekä aikuiskoulutuksessa että kouluissa. Sekä aikuisille täydennyskoulutuksena että koululaisille täydentävänä opetuksena tarjottavalle karjalan etäopetukselle tulisi vakiinnuttaa vastuutaho. Kouluopetukseen mallia voidaan hakea Utsjoelta saamen etäopetus-pilotista, joka on toiminut jo viiden vuoden ajan ja tarjonnut opetusta yli sadan koulun saamelaisoppilaille. Etäopetuksen ansiosta myös koulujensa ainoat karjalanpuhujat tai karjalaa perintökielenään opiskelevat saisivat tilaisuuden käyttää kieltä ja liittyä osaksi karjalankielistä yhteisöä. Edellä on todettu oman äidinkielen opetuksen tuntimäärän riittämättömyys kotoperäisten kielten opetuksen kannalta. Toinen huomioitava asia on, että monesti oman äidinkielen tunnit toteutetaan myöhään iltapäivällä, kun ryhmän vanhimpienkin

oppilaiden koulupäivä on päättynyt ja he ovat ehtineet matkustaa siihen kouluun, jossa oppitunnit pidetään. Etäopetus ratkaisee osittain matkustusongelman, mutta usean eri koulun oppilaiden lukujärjestysten yhteensovittaminen vaatii koordinaatiota. Mikäli kotoperäisten kielten opetusta halutaan todella tukea, tällaisiin käytänteisiin on kiinnitettävä huomiota. Lisäksi vähemmän tunnettujen kielten opiskelusta kiinnostuneet lapset ja nuoret tarvitsevat koulultaan myönteistä suhtautumista, tukea ja kannustusta kielensä opiskeluun sekä tietoa kyseistä kieltä hyödyntävistä jatko-opintopoluista.

Suurelle osalle kiinnostuneista etäopetus voisi olla ensisijainenkin karjalan kielen opetuksen muoto, mutta pienimpien kielenoppijoiden tarpeisiin se ei sovi. Varhaiskasvatuksessa tarvitaan kielipesätoimintaa eli uhanalaisella kielellä toteutettavaa varhaista, täydellistä kielikylpyä. Kokopäiväisen ja oikein toimivan kielipesän mahdollisuudet lasten kielenomaksumisessa ovat yliveritaiset verrattuna kielenopetukseen ja satunnaisiin kielituokioihin. Kielipesän avulla kielen siirtyminen sukupolvelta toiselle voidaan käynnistää uudestaan, vaikka lasten vanhemmat eivät puhuisi kieltä, ja kun samaan aikaan panostetaan myös aikuisten kielitaitoon, kielipesän positiivinen vaikutus leviää parhaimmillaan koko yhteisöön. Täydellinen kielikylpy, jonka periaatteilla kielipesä toimii, on maailmanlaajuisessa tutkimuksessa havaittu yhdeksi harvoista keinoista, joilla kielenvaihto voidaan kääntää tilanteessa, jossa lapset eivät enää opi kieltä vanhemmiltaan (Grenoble & Whaley 2006: 51–55). Ainakin Suomen suurimmissa kaupungeissa karjalankielisiin kielipesiin olisi mahdollista saada riittävä määrä lapsia, mikäli varhaiskasvatusmuoto olisi tunnettu ja hyvin järjestetty.

Karjalan kielellä on julkaistu jo monia oppikirjoja sekä esimerkiksi lastenkirjallisuuden käännöksiä, mutta laajentuvat opiskelumahdollisuudet edellyttävät ripeää ja koordinoitua oppimateriaalituotantoa. Myös tällä saralla vetovastuu on tehtävä selväksi ja tarvittava määräraha taattava. Vastuutahona voisi toimia oppimateriaalituotantoa jo hallinnoiva Opetushallitus tai vaihtoehtoisesti yliopiston karjalan kielen oppiaineen hallinnoima koulutuskeskus. Kirjallisuuden lisäksi on panostettava etenkin sähköiseen mediaan – onhan se suuressa roolissa ihmisten päivittäisessä kielenkäytössä. Ylen karjalankielisiä uutisia olisi laajennettava kokonaiseksi uutistoimitukseksi, ja uutisten lisäksi tarvitaan toki myös muita ohjelmalajeja. Kiireellisimpiä olisivat lastenohjelmat kielenoppimisen tueksi ja motivoijaksi. Suomen saamelaiskielille dubattu Muumilaakso-animaatiosarja antaa esimerkin siitä, mikä on jo nyt mahdollista, kunhan tahtotila ja resurssit yhdistyvät. Seuraavassa vastaavassa hankkeessa mukana on toivottavasti myös karjala.

Juuri karjalaa koskevien toimenpiteiden lisäksi tietoa kielistä, niiden oppimisesta ja käytöstä yleensä olisi lisättävä yhteiskunnassa. Kielitietoisuuden tuominen yhä kiinteämmin osaksi oppilaitosten ja varsinkin työpaikkojen arkea on suuri urakka, jossa oikeastaan jokainen on mukana. Kielitietoisuus

ei tarkoita pelkästään tietoa eri kielistä, vaan myös monikielisyyden tunte-
musta ja arkiseksi asiaksi mieltämistä sekä taitoa miettiä eri kielten yhteiselo
tukevia ratkaisuja kulloisiinkin arjen tilanteisiin. Hyvät käytännöt olisi saatava
tehokkaasti tietoon ja jakoon.

6. Lopuksi

Itämerensuomalaisia kieliä, karjalan kieltä, kielten uhanalaistumista ja elvy-
tystä koskevan tutkimustiedon, kielipoliittisen suunnan ja kieliaktivistien
ansioista Suomella on erinomainen tilaisuus varmistaa, että suomen ja viron
lisäksi muitakin eläviä itämerensuomalaisia kieliä puhutaan maailmassa tule-
vaisuudessa. Suomessa puhuttavaan karjalaan on myös sukukieltemme
tutkimuksen näkökulmasta tärkeää panostaa nyt, kun yhteydenpito Venäjäl-
lä sijaitseviin kieliyhteisöihin on jälleen hankaloitunut. Suomella on edelleen
hyvä mahdollisuus uusiin aluevaltauksiin lähisukukielten tutkimuspohjaises-
sa tuessa. Oikeanlaisella kielipolitiikalla varmistetaan, että suomen läheisin
sukukieli karjala saa nyt ja jatkossa suunnitelmallista ja pysyvää tukea, jotta
sitä osaava ja sen oppimiseen motivoitunut yhteisö voi vahvistaa kieltä ja siir-
tää sitä elinvoimaisena uusille sukupolville. Hetki on oikea: Suomessa näkyy
rohkaisevia merkkejä karjalaa tukevan ajattelun vahvistumisesta, ja tarvitta-
vaa tutkimustietoa on käytettävissä. Vaikka suomen pienten lähisukukielten
2000-luku on näyttänyt synkältä, kenties vielä nykyisen itämerensuomalais-
ten kielten professorin kaudella Suomessa koetaan karjalan pääsy yhteis-
kunnallisesti näkyvien ja arvostettujen kielten joukkoon. Tässä prosessissa
kieliyhteisön, tutkimuksen ja kielipolitiikan vuoropuhelu on avainasemassa.

Lähteet

- Arola, Laura. 2020. Selvitys saamenkielisen opetus- ja varhaiskasvatushenki-
löstön saatavuudesta ja koulutuspoluista (Opetus- ja kulttuuriministe-
riön julkaisuja 2020:30).
- Grenoble, Lenore A. & Whaley, Lindsay J. 2006. *Saving languages: An intro-
duction to language revitalization*. Cambridge: Cambridge University
Press.
- Grünthal, Riho. 2005. Selvitys Suomen sukukansaohjelmasta (Opetusminis-
teriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:23). Helsinki.
<<http://urn.fi/URN:ISBN:952-485-004-4>>
- Grünthal, Riho. 2022. Kielellinen Merikarjala. Teoksessa Suutari, Pekka
(toim.). *Merikarjala: Suomenlahden rannikon kulttuurinen kohtaus-
paikka* (Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 24), 330–
369. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry.
<<https://doi.org/10.47564/vskst.128047>>

- Grünthal, Riho & Koivisto, Vesa. 2019. Karjalan kielen tulevaisuus. Teoksessa Linna, Eeva-Kaisa & Sarhimaa, Anneli (toim.), *Meijän hierus: Esseitä karjalan kielestä*, 10–15. Helsinki: Karjalan Sivistysseura.
- Jalagin, Seija. 2021. Nimble Nationalism: Transgenerational Experiences of East Karelian Refugees in Finland and Sweden. Teoksessa Kivimäki, Ville & Suodenjoki, Sami & Vahtikari, Tanja (toim.), *Lived nation as the history of experiences and emotions in Finland, 1800–2000*, 267–293. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kallio, Petri. 2014. The Diversification of Proto-Finnic. Teoksessa Ahola, Joonas & Frog (toim.), *Fibula, fabula, fact: The Viking Age in Finland* (Studia Fennica Historica 18), 155–168. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karjalainen, Heini & Puura, Ulriikka & Grünthal, Riho & Kovaleva, Svetlana. 2013. *Karelian in Russia: ELDIA case-specific report* (Studies in European Language Diversity 26). Mainz: Research consortium ELDIA. <<https://phaidra.univie.ac.at/o:314612>>
- Karjalan uudissanasto -sivu = Sanastoryhmän sanastoja. Itä-Suomen yliopisto. <<https://blogs.uef.fi/karjalanelvytytys/sanastoryhman-sanastoja/>> (Luettu 22.11.2023.)
- Kielipoliittinen ohjelma. Valtioneuvoston periaatepäätös. 2022. Valtioneuvoston julkaisuja 2022:51.
- Koivisto, Vesa. 2017. Karjalan kielestä ja sen tutkimuksesta 2000-luvulla. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 96. 423–438. <<https://doi.org/10.33340/susa.70236>>
- Kondie, Tuomo. 2019. Tulevaisuuden karjala on nuorten rakentama. Teoksessa Linna, Eeva-Kaisa & Sarhimaa, Anneli (toim.), *Meijän hierus: Esseitä karjalan kielestä*, 109–114. Helsinki: Karjalan Sivistysseura.
- Kondie, Tuomo. 2020. Karjalan kielen elvytykseen sopua ja pitkäjänteisyyttä. *Karjalainen* 27.5.2020, B5.
- Laki opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta 1705/2009. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2009/20091705>>
- Laki Yleisradio Oy:stä 1380/1993. <<https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1993/19931380>>
- Lindholm, Linda. 2021. Hallituksen kertomus kielilainsäädännön soveltamisesta 2021 (Valtioneuvoston julkaisuja 2021:88). <<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-963-2>>
- Nuolijärvi, Pirkko. 2022. Suomen kielilainsäädäntö ja kielellisten oikeuksien saamisen vaikeus. Teoksessa Grünthal, Riho & Linna, Eeva-Kaisa & Nuolijärvi, Pirkko, & Riionheimo, Helka (toim.), *Šulkkuni sanaine: Kirjoituksia karjalasta ja vähemmistökielistä*, 45–61. Helsinki: Karjalan sivistysseura.
- Opetusministeriön asetus vieraskielisten sekä saamenkielisten ja romani-kielisten oppilaiden täydentävään opetukseen perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa myönnettävän valtionavustuksen perusteista 1777/2009. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2009/20091777>>

- Pasanen, Annika. 2015. *Kuávsui já peeivičuovâ 'Sarastus ja päivänvalo': Inarinsaamen kielen revitalisaatio* (Uralica Helsingiensia 9). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Helsingin yliopisto. (Väitöskirja.)
 <<https://journal.fi/uralicahelsingiensia/issue/view/uh9/uh9>>
- Pasanen, Annika. 2016. Saamebarometri 2016: Selvitys saamenkielisistä palveluista saamelaisalueella = Sámi giellabaromehter 2016: Čielggádus sámegeielat balvalusain sámequovllus (Selvityksiä ja ohjeita 39). Helsinki: Oikeusministeriö.
- Pasanen, Annika. 2022. Uhanalaisen kielen revitalisaation mahdollisuuksista ja mahdottomuuksista: karjala vs. saame. Teoksessa Grünthal, Riho & Linna, Eeva-Kaisa & Nuolijärvi, Pirkko & Riionheimo, Helka (toim.), *Šulkkuni sanaine: Kirjoituksia karjalasta ja vähemmistökielistä*, 45–61. Helsinki: Karjalan sivistysseura.
- Perusopetuslaki 628/1998.
 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>>
- Saamen kielilaki 1086/2003. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2003/20031086>>
- Sarhimaa, Anneli. 2016. *Karelian in Finland: ELDIA case-specific report* (Studies in European Language Diversity 27). Mainz: Research consortium ELDIA. <<https://phaidra.univie.ac.at/o:471733>>
- Sarhimaa, Anneli. 2017. *Vaietut ja vaiennetut: Karjalankieliset karjalaiset Suomessa* (Tietolipas 256). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarhimaa, Anneli. 2020. Kotoperäinen karjalan kieli tarvitsee oman kielilain. *Helsingin Sanomat* 14.9.2020, Vieraskynä.
- Sarhimaa, Anneli. 2023. Language Endangerment and Linguistic Human Rights of a Cross-Border Minority: Karelian in Russia and Finland. Teoksessa Skutnabb-Kangas, Tove & Phillipson, Robert (toim.) *The handbook of linguistic human rights*. John Wiley & Sons, Inc.
- Seurujärvi-Kari, Irja. 2012. *Ale jaskkot eatnigiella: Alkuperäiskansaliikkeen ja saamen kielen merkitys saamelaisten identiteetille*. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Väitöskirja.)
- Skutnabb-Kangas, Tove. 2000. *Linguistic genocide in education – or world-wide diversity and human rights?* Mahwah, NJ – London, UK: Lawrence Erlbaum Associates.
- Språklag 2009:600. <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/spraklag-2009600_sfs-2009-600/>
- Suomen perustuslaki 731/1999.
 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1999/19990731>>
- Suutari, Toni & Salo, Merja (toim.) 2001. *Castrénin perilliset: Helsingin yliopiston suomen ja sen sukukielten professorit 1851–2001*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Varhaiskasvatuslaki 540/2018.
 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/smur/2018/20180540>>